

Európai értékek, európai orientációk

Magyar középiskolások értékorientációi egy empirikus kutatás tükrében

Itt következő elemzésünk alapját egy 1996-os, az utolsó éves középiskolásokat reprezentáló 2600 fős mintán végzett kérdőíves vizsgálat képezi. (1) E vizsgálatban szerepelt többek között két kérdéssor. Az egyik a diákok társadalmi és politikai értékorientációit próbálta feltárni. Ez a kérdéssor 26 itemből állt, amelyek különböző témákat érintettek: a többség és a kisebbségek viszonyát, a politika területét, az állam szerepét, a joghoz való viszonyt, a nemzeti identitást, a nemek közötti kapcsolatokat. A másik kérdéssorozattal pedig azt tudakoltuk, hogy a diákok szerint Magyarország Európa melyik régiójához tartozik politikai szempontból, az emberek gondolkodásmódja szempontjából, valamint kulturális szempontból: inkább Nyugat-, inkább Kelet- vagy inkább Közép-Európához?

Először azt mutatjuk be, hogy milyen értékorientációs struktúrák jellemzik a középfokú oktatásból kilépő magyar fiatalokat, és milyen különbségek vannak közöttük attól függően, hogy milyen típusú képzésben vesznek részt. Ezután pedig a Magyarország euro-regionális kötődéseiről alkotott elképzeléseiket elemezzük. Ennek során megvizsgáljuk, hogy Magyarország európai helyének percepciója hogy függ össze értékorientációikkal és társas értékeikkel.

Társadalmi és politikai értékorientációk

A diákoknak a 26 item mindegyikéről azt kellett megmondaniuk, hogy mennyire értenek vele egyet: teljesen, inkább, nem igazán vagy egyáltalán nem? A válaszokat százalékos skálára vetítve a következő eredményeket kaptuk:

	Gimnazisták	Szakközépiskolások	Szakmunkás-tanulók	Összesen
1. A politikában mindig van valami hamisság, bárki is csinálja.	79	86	85	84
2. Ha egy férfi és egy nő szereti egymást, nem kell ahhoz házasságlevél, hogy együtt élhessenek.	80	87	82	83
3. Haza csak ott van, ahol jog is van.	81	85	82	83
4. Az ember csak büszke lehet arra, hogy magyarnak született.	76	79	79	78
5. A törvények betartatása fontos, de vannak ennél fontosabb dolgok is.	69	75	76	74
6. A nőnek joga van megszakítania a nem kívánt terhességet.	71	76	73	74
7. A politikai pártok csak arra jók, hogy a politikusok megcsinálják a maguk karrierjét.	59	72	74	70
8. Nem lenne szabad ennyi idegent beengedni az országba.	62	71	73	70
9. Mindig is voltak kicsik és nagyok: a kicsik dolgoznak, a nagyok pedig politizálnak.	59	69	70	67

	Gimn- zisták	Szakközép- iskolások	Szaktanulók	Összesen
10. A munkanélküliek többsége nem is akar dolgozni.	57	61	66	62
11. A magyar történelem olyan nagyszerű eredményekkel és hősökkel büszkélkedhet, amihez hasonlólt más országok történelme nem ismer.	54	62	62	60
12. Bennünket sosem kímélt a balsors, mégis mindig példát vehetett rólunk a világ.	53	59	59	58
13. A kisebbségeknek külön jogokat kell biztosítani, hogy megőrizhessék kultúrájukat.	62	53	50	54
14. Magyarország több híres embert adott a világnak, mint bármely más ország.	50	53	58	54
15. Az állam azért van, hogy elősegítse az emberek érvényesülését.	53	55	51	53
16. A homoszexualitás nem bűn, hanem ugyanolyan vonzalom, mint a különmemüké.	57	50	46	50
17. A homoszexualitás bűnös kapcsolat.	42	50	55	50
18. Az állam legfontosabb feladata az, hogy rászorítsa az embereket a törvények betartására.	43	49	55	49
19. El kellene kerülni a különböző kultúrák keveredését, mert csak gondot okoz.	38	35	45	49
20. A politizálásból az embernek csak baja lehet.	40	46	55	48
21. A törvények azért vannak, hogy megtaláljuk mellettük a kiskapukat.	32	40	45	40
22. Az élet a fogamzással kezdődik, senkinek nincs joga megszakítani azt.	38	35	45	39
23. A politikának nincs semmi haszna.	30	38	45	39
24. A nemzet érdekei azt kívánják, hogy egy családban legalább három gyermek legyen.	40	35	31	35
25. Azoknak, akiknek van munkájuk, erkölcsi kötelességük jövedelmük egy részét a munkanélküli alapba befizetni.	33	28	30	30
26. A nemi élet csak a házasfelek között erkölcsös.	22	20	25	22

1. táblázat

Az itemekkel való egyetértés a három iskolatípus tanulói között, százalékos skálán

A táblázatból első látásra is kiténik, hogy míg az úgynevezett nemi erkölccsel kapcsolatos kérdésekben viszonylag liberális nézeteket vallanak a fiatalok, addig politikai és társadalmi értékeik már jóval konzervatívabbak. A legnagyobb egyetértést a politika negatív minősítése, a házasságon kívüli együttélés liberális felfogása, majd a haza és a jog összekapcsolása váltották ki.

Az itemek fele erősen megosztotta a véleményeket. Az egyik végletet a szakmunkástanulók jelentik. Ők különösen elutasítók a kisebbségekkel, az idegenekkel, a munkanélküliekkel és a homoszexuálisokkal. Ők ellenzik a legjobban a kultúrák keveredését, ugyanakkor ők értenek a leginkább egyet a politika negatív minősítéseivel, valamint a törvények megkerülésére utaló kijelentéssel. A másik póluson a gimnazisták vannak. Ők a legnyitottabbak a kisebbségek, idegenek, munkanélküliek és homoszexuálisok iránt, nekik van a legkevésbé rossz véleményük a politikáról, és társaiknál kevésbé értenek egyet a törvények megkerülésével is.

A nemek közötti kapcsolatokat érintő kijelentéseket a lányok és fiúk különbözőképpen fogadták. A gyermekvállalás és a homoszexualitás kérdéseiben a lányok szignifikánsan liberálisabb nézeteket vallanak, mint a fiúk. A lányok inkább egyetértettek a terhesség-megszakítással, mint a fiúk (78 és 69 pont), és kevésbé fogadják el a háromgyermekes családészményt is (31 és 39 pont). Véleményükben minden bizonnyal szerepet játszik sajátos érintettségük. A homoszexualitást pedig kevésbé tartják bűnös kapcsolatnak, mint a fiúk (41 és 59 pont), és nagyobb arányban tartják ugyanolyan vonzalomnak, mint a különmemüké (60 és 41 pont).

A 26 itemet főkomponens-elemzésnek vetettük alá. Ennek során a következő főkomponenseket kaptuk: a politikához való viszonyulás, a nemek közötti kapcsolatok, a nemzettudat, a tolerancia és a másokért érzett felelősség főkomponense. (2)

	Politika	Szexu- alitás	Nemzet	Tole- rancia	Fele- lősség
A politizálásból az embernek csak baja lehet.	0,67				
A politikának nincsen semmi haszna.	0,66				
A politikai pártok csak arra jók, hogy a politikusok megcsinálják a maguk karrierjét.	0,64				
A politikában mindig van valami hamisság, bárki is csinálja.	0,63				
Mindig is voltak kicsik és nagyok: a kicsik dolgoznak, a nagyok politizálnak.	0,54				
A törvények azért vannak, hogy megtaláljuk mellettük a kikapukat.	0,45				
A törvények betartása fontos, de vannak ennél fontosabb dolgok is.	0,40				
Az élet a fogamzással kezdődik.		0,76			
A nőnek joga van megszakítania a nem kívánt terhességet.		-0,73			
A nemi élet csak házasfelek között erkölcsös.		0,59			
Ha egy férfi és egy nő szereti egymást, nem kell ahhoz házasságlevél, hogy együtt éljenek.		-0,57			
A magyar történelem olyan nagyszerű eseményekkel és hősökkel büszkélkedhet, amihez hasonlót más országok történelme nem ismer.			0,68		
Bennünket sohasem kímélt a balsors, mégis mindig példát vehetett rólunk a világ.			0,67		
Magyarország több híres embert adott a világnak, mint bármely más ország.			0,66		
Az ember csak büszke lehet arra, hogy magyarnak született.			0,64		
A munkanélküliek többsége nem is akar dolgozni.			0,33		
A homoszexualitás nem bűn.				-0,75	
A homoszexualitás bűnös kapcsolat.				0,75	
A kisebbségeknek külön jogokat kell biztosítani, hogy megőrizhessék kultúrájukat.				-0,53	0,38
El kellene kerülni a különböző kultúrák keveredését, mert az csak gondot okoz.				0,41	
Nem lenne szabad annyi idegent beengedni az országba.				0,40	
Azoknak, akiknek van munkájuk, erkölcsi kötelességük jövedelmük egy részét a munkanélküli alapba befizetni.					0,60
Az állam azért van, hogy elősegítse az emberek érvényesülését.					0,51
Haza csak ott van, hol jog is van.		0,32			0,47
A nemzet érdekei azt kívánják, hogy egy családban legalább három gyerek legyen.					0,43
Az állam legfontosabb feladata az, hogy rászorítsa az embereket a törvények betartására.					0,39

2. táblázat

Az itemek faktorstruktúrája faktorsúlyokban

A főkomponensek jól mutatják, hogy az itemek között milyen belső kapcsolatok vannak, és milyen struktúrát alkotnak. A politizálással, a politikával, a politikusokkal és törvényességgel kapcsolatos negatív kijelentések a politikai főkomponenshez kapcsolódtak. A szexualitás-főkomponens a fogamzással, a terhességmegszakítással, a házasság előtti és a házasságon ki-

vüli együttéléssel foglalkozó négy kijelentés mögött húzódik meg. A kijelentések közül kettő pozitív, kettő negatív irányú (ezért a liberális nézeteket megfogalmazó kijelentések negatív előjellel kapcsolódnak a főkomponenshez). A magyar történelemre és a magyar nemzethez való tartozásra utaló, a nemzeti büszkeség és kivételesség érzésének hangot adó véleményekből rajzolódik ki a nemzet-főkomponens, de ehhez a vélemény-nyalábhoz kapcsolódik még egy, a munkanélküliekre vonatkozó negatív kijelentés is. A tolerancia-főkomponenshez a homoszexualitással kapcsolatos liberális álláspontot megfogalmazó item negatív, a homoszexualitást elítélő kijelentés pozitív előjellel kapcsolódik. Itt találjuk a kultúrák közötti kapcsolatokra vonatkozó kijelentéseket is, amelyek közül a pozitív diszkriminációval egyetértő kijelentés ugyancsak negatív előjellel kapcsolódik a főkomponenshez, míg az elutasító, elkülönüléspárti kijelentések faktorsúlyának pozitív az előjelük. A társadalmi felelősség-főkomponens azokat a véleményeket fogja át, amelyek valamilyen szempontból az egyén társadalmi, állampolgári, nemzeti kötelezettségeit érintik. A munkanélküliek támogatására utaló kijelentés az egyén társadalmi szolidaritásának kérdését feszegeti, míg a főkomponenshez kapcsolódó további négy kijelentés az állam, a haza és a nemzet felől közelíti meg az egyén jogait, lehetőségeit és kötelezettségeit. A társadalmi felelősség-főkomponenshez mindegyik kijelentés pozitív előjellel kapcsolódik, függetlenül attól, hogy tartalmuk milyen irányultságú.

A továbbiakban a főkomponensek alapján öt indexet készítettünk, oly módon, hogy kiszámoltuk a főkomponensekhez tartozó változók elfogadásának mértékét. (3) Az indexek a következő dimenziókat fejezik ki:

- a politika iránti bizalom,
- a társadalmi felelősség hiánya, (4)
- a nemzeti büszkeség erőssége,
- a nemek közötti kapcsolatok liberális felfogása és
- a kisebbségek iránti tolerancia mértékét.

Ezekkel az indexekkel immár közvetlenül is mérni tudjuk, hogy a bennük összegződő értékorientációk milyen mértékben jellemzik a középiskolások különböző csoportjait.

Értékorientáció-indexek

<i>Iskolatípus</i>	<i>Politikai bizalom</i>	<i>A társadalmi felelősség hiánya</i>	<i>Nemzeti büszkeség</i>	<i>A nemek közötti kapcsolatok</i>	<i>Tolerancia</i>
Gimnázium	61	40	35	87	61
Szakközépiskola	41	43	43	92	45
Szaktanulmányok	35	47	46	89	38
<i>Nem</i>					
Lány	41	48	37	91	56
Fiú	47	39	47	87	37
<i>Templomba járás</i>					
Hetente	58	40	37	60	52
Havonta	45	34	53	85	48
Nagy ünnepeken	43	43	44	99	47
Soha	41	47	41	93	45
<i>Lakóhely</i>					
Budapest	47	46	40	91	49
Megyeszékhely	51	49	38	94	56
Egyéb város	42	42	42	89	47
Falu	43	43	44	87	43
<i>Választási részvétel</i>					
Elmegy szavazni	49	40	45	89	48
Nem megy el szavazni	31	50	37	90	45

3. táblázat

Értékorientáció-indexek a középiskolások különböző csoportjaiban, százfokú skálán

Az indexek megerősítik, hogy a különböző értékorientációkhoz való viszonyban mar-káns különbségek vannak a különböző iskolatípusok tanulói között. A legnagyobb szakadék a gimnazisták és a szakmunkástanulók értékorientációi között tátong. A szakmunkástanulóktól a gimnazisták felé haladva nő a politika iránti bizalom és a kisebbségek iránti tolerancia. A gimnazisták körében a legerősebb a mások iránt érzett felelősség is. Ugyanakkor a nemzeti büszkeség rájuk jellemző a legkevésbé. A szakmunkástanulók általában büszkébbek magyarságukra, de ez esetükben inkább nacionalizmusnak tűnik, mivel nagyfokú intoleranciával és alacsony fokú szolidaritással jár együtt.

Egyedül a nemi erkölcs kérdéseiben nincs számottevő különbség a három iskolatípus tanulói között. Az e témával kapcsolatos véleményeket inkább az befolyásolja, hogy ki milyen nemű és milyen gyakran jár templomba. Az, hogy valaki fiú-e vagy lány, mindegyik dimenzióban befolyásolja az értékorientációkat. A lányok kevésbé bíznak a politikában, mint a fiúk, és kevésbé hatja át őket a mások iránti felelősség érzete és a nemzeti büszkeség is. Ugyanakkor a hétköznapi életvilághoz közelebb eső dimenziókban liberálisabbak. Toleránsabbak a kisebbségekkel, és a nemek közötti kapcsolatok kérdésében is liberálisabbak, mint a fiúk. Végül a „kemény tényezők” mellett az értékorientációkat az is befolyásolja, hogy ki hogyan anticipálja saját politikai aktivitását, amit ebben az esetben az országgyűlési választásokon való részvétel szándéka fejez ki. Akik részt akarnak rajtuk venni, jobban bíznak a politikában, inkább felelősséget éreznek mások iránt és jobban áthatja őket a nemzeti büszkeség, mint azokat, akik nem szándékoznak a választásokon részt venni.

A hazai szakirodalomban nem új az a felismerés, hogy igen nagy különbségek vannak a különböző iskolatípusok tanulói között. Az igazi szakadék ma már nem az általános és a szakképzés között tátong, hanem az érettségit adó középiskolák és a szakmunkásképző intézetek között (5)

Magyarország helye Európában

Európában elfoglalt helyünk az elmúlt két évszázadban sok értelmiségi vita tárgya volt, amelyet a különböző politikai rendszerek hol így, hol úgy válaszoltak meg. Azzal, hogy Európában megváltoztak a nagyhatalmi viszonyok, Magyarországon pedig megdőlt az államszocializmus, az érvényesnek tekinthető politikai, gazdasági és társadalmi minták is radikálisan megváltoztak. Arra a kérdésre, hogy hol a helyünk Európában, újra kellett fogalmazni a válaszokat.

Figyelemreméltó, hogy bár a rendszerváltással az ország politikai orientációja változott meg a legnyilvánvalóbban, a diákok nem sorolták automatikusan Nyugat-Európához. Eből a szempontból tartják a legtöbben Magyarországot Közép-Európa részének. Kulturális téren szintén ez volt a többség válasza, ha valamivel kevésbé határozottan is. A legkevésbé a gondolkodásmódban érzékelik térségünk összetartó jegyeit. Minél „puhább” szempontból kellett elhelyezniük az országot Európa régiói között, annál kevésbé érezték Közép-Európa részének, és annál többen sorolták Kelet-Európához vagy Nyugat-Európához.

<i>Politikai szempontból</i>	Gimnazisták	Szakközépiskolások	Szaktanulók	Összesen
inkább Közép-Európa	72	71	52	64
inkább Kelet-Európa	10	12	18	14
inkább Nyugat-Európa	6	10	24	14
Egyéb válasz	12	7	6	8
<i>Kulturális szempontból</i>				
inkább Közép-Európa	58	61	45	54
inkább Kelet-Európa	12	17	19	16
inkább Nyugat-Európa	12	11	19	14
Egyéb válasz	19	11	17	16

<i>Politikai szempontból</i>	Gimnazisták	Szakközépiskolások	Szaktanulókat	Összesen
<i>Mentális szempontból</i>				
inkább Közép-Európa	46	46	35	42
inkább Kelet-Európa	17	18	19	18
inkább Nyugat-Európa	27	28	38	32
Egyéb válasz	10	7	7	8

4. táblázat

Magyarország regionális helye Európában, százalékban

Magyarország euro-regionális besorolásában a diákok között abból a szempontból van markáns különbség, hogy érettségét adó osztályba járnak-e vagy nem. Az ország közép-európai jellegét elsősorban a gimnazisták és a szakközépiskolások érzékelik. Ők hasonlóan magas arányban tekintik Magyarországot Közép-Európa részének. A gimnazisták és a szakközépiskolások több, mint kétharmada az ország politikai rendszerét közép-európainak látja. A kultúra és a gondolkozásmód területén viszont éppen ellenkező tendenciát találunk: míg az érettségét nyújtó iskolákba járó diákoknak körülbelül a fele a közép-európaiság gondolatával társítja ezeket a területeket, addig a szaktanulókat inkább a kultúra és a gondolkozásmód nyugat-európai vonásait hangsúlyozzák.

Nyugat-Európa határai tehát máshol húzódnak, ha politikáról, és megint máshol, ha a hétköznapi életvilágról van szó. Politikai közép-európaiságunk felismerése és annak a tudata, hogy a politikai értelemben vett Nyugat-Európán kívül vagyunk, inkább tudás és iskolázottság kérdése. Ezzel szemben a gondolkozás minőségében kevésbé fejződnek ki tudásbeli különbségek. Ez olyan tapasztalati és szemléletbeli kérdések látszik, amiben inkább a hétköznapi világhoz való viszony fejeződik ki. Ebben az esetben a válaszok nem függték attól, hogy a középiskolások szüleinek milyen iskolai végzettségük volt, miközben a másik két esetben igen. Ugyanakkor a budapesti diákok közül többen mondták, hogy az emberek gondolkozásmódja szempontjából inkább Nyugat-Európához tartozunk, mint a vidékiek közül.

A diákok 21 százaléka tartja Magyarországot három, 29 százaléka pedig két szempontból Közép-Európa részének. Ezzel szemben 61 százalékuk semmilyen szempontból nem ért egyet azzal, hogy a Nyugathoz tartozna, és még ennél is többen utasítják el a keleti régióhoz való tartozás gondolatát. Mintegy 7–8 százalék azok aránya, akik mindhárom dimenzióban következetesen vagy a keleti, vagy a nyugati régióhoz sorolták Magyarországot, többségükben szaktanulókat. A „vagy kelet vagy nyugat” alternatívájához képest ők tudták a legkevésbé értelmezni a harmadik válaszlehetőséget. Magyarország közép-európai jellegének felismerése, úgy tűnik, differenciáltabb világméretet igényel, mint amivel többségük rendelkezik.

Az adatokból kiolvasható, hogy Nyugat-Európa mást-mást jelképez politikai, kulturális és gondolkozásmódbeli szempontból. A Nyugattal való hasonlóságot elsősorban a gondolkodásmódban érzékelik a diákok. Ebből a szempontból már egynegyedük–kétötödük a nyugati világhoz sorol bennünket. Ebben valószínűleg történeti és kortársi szempontok is szerepet játszanak. A *Kádár*-korszakban Magyarország volt a keleti tömb Nyugatja: „a legvidámabb barakk”, ahol a középrétegeknek lehetőségük volt arra, hogy nyugatias mintákat kövessenek. Emellett a tovább élő toposz mellett a fiatalok a hasonlóságot a sajátjuknak tekintett ifjúsági szubkultúra optikáján keresztül is érzékelik.

Végül szinte minden területen gyenge a kelet-európai térség vonzereje, iskolatípustól függetlenül. A leginkább még a mentalitásokkal kapcsolatban asszociálnak a diákok erre a régióra, de ebből a szempontból is csak 18 százalékuk sorolta az országot Kelet-Európához.

Európai régiók, európai értékek

A továbbiakban nézzük meg, Magyarország euro-regionális percepciója hogyan függ össze a politikával, a társadalmi felelősségvállalással, a nemzeti büszkeséggel, a nemi erkölccsel és a toleranciával kapcsolatos értékorientációkkal.

5/a-c) táblázat

Értékorientációk Magyarország euro-regionális percepciója szerint

Értékorientáció-indexek

Magyarország politikai szempontból	Politikai bizalom	A társadalmi felelősség hiánya	Nemzeti büszkeség	A nemek közötti kapcsolatok	Tolerancia
<i>Gimnazisták</i>					
Nyugat-Európa	63	29	48	89	52
Kelet-Európa	49	43	29	88	62
Közép-Európa	63	41	35	87	62
<i>Szakközépiskolások</i>					
Nyugat-Európa	39	37	48	90	39
Kelet-Európa	33	51	37	94	44
Közép-Európa	44	41	44	91	46
<i>Szaktanulmányosok</i>					
Nyugat-Európa	33	39	51	87	34
Kelet-Európa	34	50	42	87	33
Közép-Európa	38	47	48	89	40

5/a) táblázat

Értékorientációs indexek Magyarország politikai besorolása szerint, százfokú skálán

Értékorientáció-indexek

Magyarország kulturális szempontból	Politikai bizalom	A társadalmi felelősség hiánya	Nemzeti büszkeség	A nemek közötti kapcsolatok	Tolerancia
<i>Gimnazisták</i>					
Nyugat-Európa	64	37	40	82	60
Kelet-Európa	54	54	28	85	54
Közép-Európa	63	37	35	87	64
<i>Szakközépiskolások</i>					
Nyugat-Európa	33	36	54	90	39
Kelet-Európa	42	42	39	91	47
Közép-Európa	42	41	43	91	46
<i>Szaktanulmányosok</i>					
Nyugat-Európa	26	45	54	92	34
Kelet-Európa	36	48	41	83	36
Közép-Európa	42	44	46	88	40

5/b) táblázat

Értékorientációs indexek Magyarország kulturális besorolása szerint, százfokú skálán

Értékorientáció-indexek

Magyarország mentális szempontból	Politikai bizalom	A társadalmi felelősség hiánya	Nemzeti büszkeség	A nemek közötti kapcsolatok	Tolerancia
<i>Gimnazisták</i>					
Nyugat-Európa	57	40	40	90	61
Kelet-Európa	62	46	26	89	64
Közép-Európa	65	38	36	84	58
<i>Szakközépiskolások</i>					
Nyugat-Európa	41	43	47	92	45
Kelet-Európa	39	45	45	90	45
Közép-Európa	43	39	41	92	46
<i>Szaktanulmányosok</i>					
Nyugat-Európa	32	42	50	90	39
Kelet-Európa	36	51	47	84	32
Közép-Európa	40	44	47	88	35

5/c) táblázat

Értékorientációs indexek Magyarország mentális besorolása szerint, százfokú skálán

Az adatokból kiderül, hogy a politikai és társadalmi értékorientációk és Magyarország euro-regionális percepciója összefüggnek egymással. Ez egyedül a nemek közötti kapcsolatok megítélésére nem érvényes. A nemek közötti kapcsolatokról való vélemények és Magyarország regionális besorolása között nincs szignifikáns kapcsolat, mivel az előbbiekről a középiskolások valamennyi csoportjában általánossá váltak a liberális nézetek. Úgy tűnik, hogy ezek a legkönnyebben a privát szférában honosodtak meg. Ugyanakkor a politika iránti bizalom, a társadalmi felelősség és a más csoportok iránti tolerancia mértéke szignifikánsan összefügg azzal, hogy kinek milyen képe van Magyarország európai hovatartozásáról. Mindhárom iskolatípusban azok a legkevésbé gyanakvóak a politika világával szemben és egyúttal a legtoleránsabbak, akik Magyarországot Közép-Európa-hoz sorolják. Az euro-regionális percepció és az iskolatípus hatása együttesen érvényesül a különböző értékorientációkban. A társadalmi felelősség hiánya elsősorban azokat jellemzi, akik Magyarországot Kelet-Európa részének látják. Azokra, akik Nyugat-Európa-hoz sorolták Magyarországot, mindhárom dimenzióban nagyobb nemzeti büszkeség a jellemző. A nemzeti büszkeség azokra jellemző a legkevésbé, akik Kelet-Európa-hoz sorolták Magyarországot. Ebben a tendenciában közvetve egyfajta rangsor rejlik: Magyarország nyugat-európai percepciója mintegy felértékeli a magyar nemzeti hovatartozást, míg kelet-európai percepciója éppen ellenkezőleg, leértékeli. A közép-európaiság ugyanakkor kritikusanabb nemzettudattal társul.

Euro-regionális hovatartozásunk percepciójának értelmezése hiányos lenne, ha nem néznénk meg azt is, hogy milyen konkrét értékek kapcsolódnak hozzá. Vajon hogyan függ össze az ország besorolása az olyan alapvető értékek elfogadásával, illetve elutasításával, amelyek jellegzetesen a nyugat-európai régióhoz kötődnek? Olyan értékekre gondolunk, mint a nyitottság, a tolerancia és a másság elfogadása. Ezeket az értékeket a vizsgálat számos kérdése érintette. A következőkben azt nézzük meg, hogy az állampolgárság megadásával, a külföldiek iránti attitűdökkel és a kisebbségek iránti személyes viszony jellegével miként függ össze Magyarország regionális percepciója.

A diákoknak hat csoportról (délsláv menekültek, kínaiak, afrikaiak, románok, arabok és erdélyi bevándorlók) kellett megmondaniuk, hogy kiknek adnának közülük nagyobb számban állampolgárságot, és kiknek nem. Az összes csoport megítélését faktorizálva egy olyan indexhez jutottunk, mely szintetizálja az elfogadás és az elutasítás attitűdjét: magas pozitív értéket kapnak azok, akik vagy minden csoporttal, vagy többségükkel elutasítóak,

míg magas negatív értéket azok, akik inkább hajlandóak mindenkit befogadni. Ezt az indexet a bevándorlással szembeni elutasító nézetek indexének nevezhetjük.

Ha az elutasítás attitűdjét összevetjük az ország politikai szempontból való besorolásával, azt tapasztaljuk, hogy a szakmunkástanulók általában elutasítóak, sorolják bár az országot akár Nyugat-, akár Közép-Európához. A gimnazisták jobban differenciálódtak. Közülük azok a leginkább nyitottak, akik egyfajta közép-európai identitással rendelkeznek. Az ország Nyugathoz sorolása nem párosul egyértelműen a bevándorlók iránti nyitott nézetekkel.

Magyarország politikai szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	.07	-.03	-.25	-.39
(esetszám)	(36)	(58)	(422)	(69)
Szakközépiskolások	.08	.08	-.03	.30
(esetszám)	(77)	(106)	(599)	(62)
Számunkástanulók	.20	.26	.06	.14
(esetszám)	(206)	(152)	(426)	(52)

6. táblázat

A bevándorlókkal szembeni elutasító nézetcsoporthoz (a magyar állampolgárság megadásának elutasítása) faktorszórája (6) a különböző iskolatípusokba járók körében, annak függvényében, hogy Magyarországot politikailag hová sorolják

Az euro-regionális orientációkat abból a szempontból is elemeztük, hogy miként ítélik meg a diákok az idegenek gazdasági és társadalmi integrációját. Ezzel kapcsolatban négy pozitív és négy negatív állítást kellett egyenként mérlegelniük és egy háromfokú skálán értékelniük aszerint, hogy egyetértenek-e velük vagy nem.

	Gimnazisták	Szakközépiskolások	Számunkástanulók
A külföldiek miatt sokkal több a bűnözés Magyarországon.	90	92	90
Az idegenek elveszik a munkalehetőségeket a magyaroktól.	86	88	87
Hagyni kell, hogy mindenki abban az országban éljen, amelyikben akar.	86	83	78
Kötelességünk befogadni azokat, akiknek el kellett hagyniuk hazájukat.	76	70	63
Csak gazdagodunk azzal, hogy sokfajta ember él közöttünk.	67	55	46
Az idegenek veszélyeztetik a magyarság értékeit.	65	71	79
A bevándorlók munkájára szüksége van az országnak.	48	43	36
Mindenkinek abban az országban kell leélnie az életét, ahol született.	35	43	49

7. táblázat

A bevándorlókkal kapcsolatos kijelentésekkel való egyetértés, százalékban

A 7. táblázat jól mutatja, hogy a középiskolások bevándorlók iránti attitűdjei nem mentesek a konfliktusoktól. Egyrészt sokan elfogadják, hogy az embereknek joguk van szabadon megválasztani, hogy melyik országban éljenek, másrészt azonban azzal is sokan értenek egyet, hogy mindenkinek abban az országban kell élnie, ahol született. Valószínűleg azért azonosulnak magas arányban azzal a kijelentéssel, hogy mindenki éljen abban az országban, ahol akar, mert a – mindenkibe saját magukat is beleértik. Ugyanakkor az idegenek és a bevándorlók olyan más csoportokat jelentenek számukra, amelyekkel kapcsos-

latban már nem jut eszükbe, hogy ők is beletartozhatnak. A bevándorlókkal szemben általában nem túlságosan toleránsak, de ezen belül a gimnazisták és a szakközépiskolások a leginkább azok.

Az összes választ együttesen kezelve, ezúttal is faktoranalízist végeztünk. Így két rejtett dimenzió mutatkozott meg: az egyik főképp a negatív hatásokat hangsúlyozta, a másik viszont a pozitívumokat. Az elsőben egy határozott idegengyűlölettel jellemezhető beállítódás, míg a másodikban az idegenek iránti toleráns beállítódás fejeződött ki.

Magyarország politikai szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	.00	-.12	.25	.34
(esetszám)	(37)	(57)	(435)	(69)
Szakközépiskolások	-.14	-.09	.01	.12
(esetszám)	(81)	(104)	(606)	(62)
Szakközépiskolások	-.17	-.29	-.08	-.07
(esetszám)	(200)	(157)	(439)	(52)

8/a) táblázat

A külföldiek iránti elfogadó nézetcsoporthoz (pozitív nézetek) faktorszórásai iskolatípusok szerint, Magyarország politikai szempontból való besorolásában

Magyarország politikai szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	-.02	.07	-.21	-.24
(esetszám)	(37)	(57)	(435)	(69)
Szakközépiskolások	.03	-.05	-.05	-.03
(esetszám)	(81)	(104)	(606)	(62)
Szakközépiskolások	.32	.17	.16	-.25
(esetszám)	(200)	(157)	(439)	(52)

8/b) táblázat

A külföldiekkel szembeni elutasító nézetcsoporthoz (negatív nézetek) faktorszórásai iskolatípusok szerint, Magyarország politikai szempontból való besorolásában

Ezúttal is az iskola típusa magyarázza a legerősebben az idegengyűlöletet: minél alacsonyabb szintű iskolába jár valaki, annál erősebb benne a xenophobia, és fordítva. A leginkább befogadóak a gimnazisták, közöttük is főképpen azok, akik a politikai viszonyok terén határozottan közép-európai identitással rendelkeznek. Ugyanakkor a nyugat-európai vonatkoztatási keret önmagában most sem tompítja az idegengyűlöletet, míg a kelet-európai határozottan felerősíti azt.

Ha a válaszokat nemek szerinti bontásban is megnézzük, a kép tovább finomodik. Míg ugyanis a fiúk közül valóban csak azok utasítják el a bevándorlókkal szembeni elítélő nézetcsoporthoz, akik közép-európai identitással rendelkeznek, a nyugati orientációjúak pedig már nem, sőt, ők inkább elfogadják, addig a lányoknál ez az összefüggés megfordul: közülük azok utasítják el a leghatározottabban az idegenekkel szembeni negatív megfogalmazásokat, akik Magyarországot politikai szempontból a Nyugathoz sorolják. Ők még erőteljesebben is utasítják el ezeket, mint azok a lányok, akik Magyarországot politikai szempontból Közép-Európához sorolják.

Magyarország politikai szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Lányok Gimnazisták	-.31	-.11	-.28	-.39
Szakközépiskolások	-.13	-.02	-.12	.00
Szaktanástanulók	.06	.08	-.09	-.25
Fiúk Gimnazisták	.32	.48	-.12	-.11
Szakközépiskolások	.22	-.09	.02	-.06
Szaktanástanulók	.52	.24	.29	-.26

9/a) táblázat

A külföldiekkel szembeni elutasító nézetcsoport (negatív nézetek) faktorszokorjai iskolatípusok és nemek szerint, Magyarország politikai szempontból való besorolásában

Ha viszont a külföldiekkel kapcsolatos pozitív nézeteket vizsgáljuk, a fiúk és a lányok közti előbbi különbség eltűnik: csak azok a fiúk és a lányok értenek egyet velük, akik Magyarországot Közép-Európához sorolják politikai szempontból. A nyugati vonatkoztatás a pozitív nézetek kialakulásában már nem játszik szerepet.

Magyarország politikai szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Lányok Gimnazisták	.04	-.08	.29	.37
Szakközépiskolások	-.15	-.10	.07	.30
Szaktanástanulók	.01	-.08	.02	-.48
Fiúk Gimnazisták	-.04	-.20	.20	.30
Szakközépiskolások	-.13	-.08	-.04	-.06
Szaktanástanulók	-.31	-.47	-.13	.25

9/b) táblázat

A külföldiek iránti elfogadó nézetcsoport (pozitív nézetek) faktorszokorjai iskolatípusok és nemek szerint, Magyarország politikai szempontból való besorolásában

A regionális besorolás és a tolerancia-értékek még szorosabban függtek össze egymással, amikor a diákok a gondolkozásmód szempontjából minősítették Magyarországot. Ebben az esetben valóban igaznak bizonyult az is, hogy minél inkább a nyugat-európaihoz tartották hasonlóknak a magyarok gondolkodásmódját, annál inkább azonosultak az olyan modern liberális értékekkel, mint az idegengyűlölet elutasítása, illetve a bevándorlás elfogadása, sőt, pozitív megítélése. Ez azonban megint csak a gimnazistákra volt igaz. A szakközépiskolában vagy még inkább a szaktanásképzőben a nyugat-európai vonatkoztatás egyáltalán nem csökkentette az idegengyűlölet általános megmutató trendjét.

Magyarország a gondolkodásmód szempontjából	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	-.13	-.15	-.19	-.33
(esetszám)	(162)	(105)	(276)	(57)
Szakközépiskolások	.08	-.05	-.11	.05
(esetszám)	(237)	(155)	(398)	(63)
Szaktanástanulók	.29	.22	.21	-.46
(esetszám)	(327)	(165)	(297)	(60)

10/a) táblázat

A külföldiekkel szembeni elutasító nézetcsoport (negatív nézetek) faktorszokorjai iskolatípusok szerint, Magyarország mentális szempontból való besorolásában

Magyarország a gondolkodásmód szempontjából	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	.36	.10	.14	.42
(esetszám)	(162)	(105)	(276)	(57)
Szakközépiskolások	.01	.02	-.02	-.17
(esetszám)	(237)	(155)	(398)	(63)
Szaktanulmányosok	-.12	-.25	-.09	-.20
(esetszám)	(327)	(165)	(297)	(60)

10/b) táblázat

A külföldiek iránti elfogadó nézetcsoport (pozitív nézetek) faktorszörjai iskolatípusok szerint, Magyarország mentális szempontból való besorolásában

Végül arra voltunk kíváncsiak, hogy a személyes magatartás összefügg-e azzal, hogy valaki hol helyezi el Magyarországot politikailag Európában. Kilenc csoporttal kapcsolatban (arabok, cigányok, románok, erdélyi magyarok, kínaiak, oroszok, szlovákok, németek és zsidók) kérdeztük meg a diákokat, hogy zavarná-e őket vagy nem, ha tagjaik az iskolában a padtársuk lennének. Főkomponens-elemzéssel megnéztük, hogy a csoportok iránti attitűdök hogyan rendeződnek el. A válaszok egy olyan indexet alkottak, amelynek magas pozitív értékei a kisebbségek elutasítását, magas negatív értékei pedig az irántuk való nyitottságot mutatták. Az elfogadás–elutasítás indexet aszerint vizsgálva, hogy az miképpen függ össze a regionális orientációkkal, azt találjuk, hogy minél inkább azonosítja valaki Magyarországot politikailag a kelet-európai modellel, annál kevésbé hajlandó elfogadni a kisebbségeket. Ez leginkább a szaktanulmányosokra jellemző. Azonban a másik véglet, a nyugati identifikáció sem feltétlenül növeli a diákok nyitottságát. Sőt, azok a szaktanulmányosok, akik szerint Magyarország leginkább Nyugat-Európa-hoz hasonlít, éppúgy elutasítják a kisebbségeket, mint akik a kelet-európai hasonlóságokat észlelik. A legtoleránsabbak azok a gimnazisták, akik vagy közép-európai identitásúak, vagy egyik azonosítással sem értenek egyet.

Magyarország politikai szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	-.04	-.20	-.30	-.30
(esetszám)	(32)	(62)	(425)	(70)
Szakközépiskolások	.14	-.13	-.10	-.06
(esetszám)	(76)	(108)	(606)	(63)
Szaktanulmányosok	.33	.44	.13	.17
(esetszám)	(204)	(156)	(442)	(49)

11/a) táblázat

A kisebbségek padtársként való elutasításának faktorszörjai iskolatípusok szerint, Magyarország politikai szempontból való besorolásában

Magyarország kulturális szempontból	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	-.15	-.19	-.30	-.11
(esetszám)	(74)	(71)	(331)	(107)
Szakközépiskolások	.24	.03	-.07	.20
(esetszám)	(86)	(139)	(503)	(95)
Szaktanulmányosok	.14	.21	.08	.05
(esetszám)	(159)	(158)	(379)	(135)

11/b) táblázat

A kisebbségek padtársként való elutasításának faktorszörjai iskolatípusok szerint, Magyarország kulturális szempontból való besorolásában

Magyarország a gondolkozásmód szempontjából	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Közép-Európa	Egyéb
Gimnazisták	-.31	-.11	-.22	-.27
(esetszám)	(158)	(104)	(267)	(58)
Szakközépiskolások	.06	-.03	-.01	.25
(esetszám)	(233)	(155)	(390)	(64)
Szaktanulmányosok	.16	.24	.07	.01
(esetszám)	(328)	(157)	(295)	(59)

11/c) táblázat

*A kisebbségek padtársként való elutasításának faktorszokorjai iskolatípusok szerint,
Magyarország mentális szempontból való besorolásában*

Az iskolatípus mellett az is meghatározza a tolerancia mértékét, hogy valaki lány-e vagy fiú. Padtársaik iránt a lányok sokkal elfogadóbbak, mint a fiúk. Érdekes módon ugyanakkor az, ha valaki a kultúra és a gondolkodás tekintetében nyugat-európainak látja Magyarországot, jelentősen megnöveli az elfogadás attitűdjét. Mint láttuk, igaz volt ez az összefüggés a külföldiek iránti attitűdök esetében is. Különösen így van ez a gimnazistáknál: minél inkább azt vallják, hogy a magyarok gondolkodásmódja a nyugat-európai mintákat követi, annál toleránsabbak más csoportok iránt. A nyugat-európai mentális hasonlóságokat vallók e tekintetben megelőzik azokat is, akik a gondolkozásmód szempontjából közép-európainak látnak minket.

Összegzés

A hazai szakirodalomban nem új az a felismerés, hogy igen nagy különbségek vannak a különböző iskolatípusok tanulói között. Az igazi szakadék ma már nem az általános és a szakképzés között tátong, hanem az érettségit adó középiskolák és a szaktanulmányosképző intézetek között. Eredményeink szerint a magyar középiskolások értékorientációit és Magyarország Európában elfoglalt helyének percepcióját alapvetően az határozza meg, hogy milyen iskolatípusban tanulnak. Annak ellenére így van ez, hogy olyan kérdéseket tettünk fel nekik, amelyekkel – legalábbis közvetlen formában – nem találkozhattak iskolai tanulmányaik folyamán. Úgy tűnik, az iskolatípus kiválasztásában mintegy összegződnek a szocializáció olyan elemei, amelyek befolyásolják a társadalmi és politikai értékorientációkat: a család társadalmi státusza, a követendő magatartási minták, az aspirációk, értelmezési minták. Emellett az iskola maga is hozzájárul az értékorientációk formálódásához azáltal, hogy nem csak a diákok, hanem a tanárok is egyfajta szelekció eredményeként kerülnek az egyik vagy a másik iskolatípusba.

Kutatásunk egyik legizgalmasabb és egyben legmegdöbbentőbb eredménye az volt, hogy az iskolatípus hatása a különböző értékorientációkra a kemény háttérváltozóktól (a szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, a település típusa stb.) függetlenül is erős. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy a szaktanulmányosképző iskolák tanulói nem csak azért teljesítenek rosszabbul tanulmányi téren és nem csak azért azonosulnak kevésbé az európai értékekkel, mert alacsony jövedelmű és kevésbé iskolázott szülők gyermekei. Ebben maga a szaktanulmányosképző iskola is szerepet játszik, amely nemcsak, hogy nem képes csökkenteni a hátrányait, de még fel is erősíti a tanulókat ért negatív hatásokat, mélyítve ezáltal a már eddig is meglévő széles szakadékot a fiatalok különböző csoportjai között. Tehát az iskolának önmagában is van felelőssége abban, hogy diákjai milyen értékeket vallanak. Külön is fel szeretnénk hívni a közoktatás felelős szereplőinek figyelmét azokra a veszélyekre, amelyeket a szaktanulmányosképzőbe járó fiatalok állampolgári kultúrájának sajátosságai rejtnek magukban.

A politika általában ellenszenves világ a diákok számára, de nem egyformán utasítják el. A két véletlet a gimnazisták és a szakmunkástanulók alkotják. A gimnazisták kevésbé gyanakvóak és negativisztikusak a politika világa iránt, kevésbé idegenkednek a társadalmi felelősségvállalás különböző formáitól, nemzeti identitásuk kevésbé etnocentrikus és a kisebbségekkel szemben is kevésbé elutasítóak, mint a szakmunkástanulók. A kettő között találjuk a szakközépiskolásokat.

A diákok Magyarországot elsősorban Közép-Európa részeként érzékelik. Míg a politika színterén ez a legelfogadottabb önmeghatározás, addig a mindennapi gondolkodás, a szokások, az életstílus tekintetében a köztes regionális tudat megtörik, és némileg felerősödik a nyugat-európai minták és vonatkoztatások fontossága. Az euro-regionális percepciók ugyancsak az iskolatípustól függenek a leginkább. Elsősorban a gimnazisták gondolják Magyarországot Közép-Európa részének, a szakmunkástanulók hajlamosabbak inkább Nyugat-Európához sorolni.

A diákok közép-európai identitása inkább ösztönös geopolitikai identitásnak mondható, ami nem párosul konzisztens értékorientációkkal. Így például a modern nyugat-európai liberális társadalmi értékek sokkal inkább közép-európai (főként politikai) vonatkoztatással járnak együtt, mint nyugat-európaival. Ugyanakkor közép-európaiságuk jól megfér a politika szférája iránti negatív, elutasító attitűdökkel. Különösen jellemző ez a negativizmus a szakközépiskolásokra és még inkább a szakmunkástanulókra. Ez utóbbiak többsége az olyan, a polgári társadalmakra jellemző alapértékeket is elutasítja, mint amilyen például a másság iránti nyitottság és tolerancia. A gondolkodás területén a Közép-Európa-tudat szerepe némileg gyengül, és a nyugati azonosságtudat az értékek terén is konzisztensebbé válik.

Az elmúlt évtized olyan várakozást ébresztett az értelmiség egy részében, hogy a Nyugathoz történő politikai felzárkózás természetesen meghozza majd a modern nyugati világ polgári értékeinek és viselkedésmintáinak az elterjedését. Ez a várakozás a középiskolások körében nem igazolódott be egyértelműen. A politikai identifikációban a gimnazisták és a szakközépiskolások számára a közép-európaiság jelenti a modernitást, miközben a magyarországi politika a rendszerváltás óta önmagát általában nyugat-európai vonatkozásban határozza meg. Ugyanakkor az új generáció valószínűleg úgy érzi, hogy közép-európaiságunkból kulturális és mindenekelőtt mentális téren lépünk ki. A nyugati orientáció elsősorban a kulturális és gondolkodásbeli globalizáció és a hagyományos nemzetek és történeti régiók felett átívelő kulturális és anyagi fogyasztás révén válik valósággá. A liberális és demokratikus politikai elvek átvétele és a modern politikai intézmények kiépülése nem hozza magával automatikusan a nyugati identitás kialakulását. Az úgynevezett európai értékek elsősorban a fiatalok személyes életvilágán belül érzetik hatásukat. Pozitív jelenségnek tartjuk, hogy ezzel jól megfér egy sajátos, Magyarország közép-európaiságát felvállaló identitás, amely elsősorban az érettségig átívelő iskolák diákjainak többségére jellemző.

Jegyzet

(1) SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Bp., 1998. Tanulmányunk az IPSA RCPSE munkabizottsága *Changing Political Horizons: National, Transnational and Global Perspectives on Political Socialization and Education* című kerekasztal-konferenciáján, Budapesten, 1999. május 18-án elhangzott előadásunk magyar nyelvű változata. A vizsgálatot a Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete végezte 1996 májusában az utolsó éves gimnazistákat, szakközépiskolásokat és szakmunkástanulókat reprezentáló országos mintán. A diákok a kérdőívet az osztályteremben töltötték ki, független kérdőbiztosok közreműködésével. A kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) és a Soros Alapítvány Közoktatási Programja támogatásával készült.

(2) A főkomponens-elemzés olyan statisztikai eljárás, amellyel az egyes itemekhez való viszonyulások közötti rejtett kapcsolatokat lehet feltárni, és így a különböző egyetértésekből kirajzolódó gondolkozási mintákat megis-

merni. Eredetileg nyolc főkomponenst kaptunk, ezek számát azonban ötre csökkentettük. Az öt főkomponens az összes változó közötti kapcsolatok 40,6 %-át magyarázza.

(3) Az indexek kiszámítása során csak azokat a változókat vettük figyelembe, amelyek legalább 0,33 faktorsúllyal kapcsolódtak a főkomponenshez. Előzetesen – egyirányúsítottuk a változók elfogadásának irányát, majd a válaszokat százpontos skálára vetítettük a következő szabály szerint: – teljesen egyetért vele: 100 pont; „inkább egyetért vele”: 67 pont; „nem igazán ért vele egyet”: 33 pont; „egyáltalán nem ért vele egyet”: 0 pont.

(4) Ebben az esetben minél magasabb az index értéke, annál kevésbé jellemző az adott csoportra a másokért érzett felelősség (azaz az egyén társadalmi, állampolgári, nemzeti kötelekeiből adódó jogainak és kötelezettségeinek az akceptálása).

(5) *Monitor '95. A tanulók tudásának mérése.* Szerkesztette: VÁRI PÉTER. Országos Közoktatási Intézet, Bp., 1997. A tanulói teljesítményeket mérő Monitor-vizsgálatok is kimutatták, hogy a kilencvenes években a szakmunkástanulók olvasási és matematikai tudása egyre inkább elmarad a gimnazisták és a szakközépiskolások teljesítménye mögött. Ugyanakkor azt is kimutatták ezek a vizsgálatok, hogy a kognitív képességek szintjén nincs akkora különbség e három populáció között, mint ahogy azt az olvasási és matematikai tudásuk alapján elvárhatnánk.

(6) A faktorszokrok standard normális eloszlást követnek, azaz átlaguk 0, szórásuk 1. Eltéréseik egymáshoz viszonyítva értelmezhetőek. A faktorszokrok itt azt mutatják meg, hogy az adott válaszcsoporthogyan függ össze a konzervatív-elutasító bevándorlás-politika indexével. A pozitív értékek az elutasító nézetekkel való azonosulás tendenciáját, a negatív értékek az ilyen nézetektől való elhatárolódás tendenciáját fejezik ki.

Budapest, Országos Közoktatási Intézet (LannertJ@oki.hu)

Budapest, ELTE Szociológiai Intézet (Orkeny@isis.elte.hu)

Budapest, Országos Közoktatási Intézet (Szabol@oki.hu)